

**مدیریت نقدینگی از طریق ابزارهای مالی و
جذب منابع در نظام بانکداری کشورهای اسلامی
منتخب**

حسین محمد پورزندی*

سید مرتضی صالحی**

* فوق دکتری مدیریت مالی، مدیر عامل و نایب رئیس هیات مدیره بانک شهر،
** دکتری مدیریت منابع انسانی، قائم مقام و مدیر امور سازمان و برنامه‌ریزی بانک شهر،

چکیده

در گذشته، تعداد محدودی از مؤسسات پولی و مالی کشورهای اسلامی از قوانین بانکداری اسلامی پیروی کردند و فعالیت‌های خود را با در نظر گرفتن قوانین شرعی انجام می‌دادند. با به‌وجود آمدن زمینه تصویب قانون بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۶۲ و اجرای آن در سال ۱۳۶۳ تحول عمده‌ای در زمینه فعالیت بانک‌های اسلامی در کشورهای اسلامی آغاز شد، اما الگوهای اجرایی که هر یک از کشورها و بانک‌هایی که رویه بانکداری اسلامی را انتخاب کرده‌اند تا حدودی با توجه به الگوهای سرزمینی و عادات مصرف‌کنندگان متفاوت است. این امر موجب شد الگوهای مختلفی از بانکداری اسلامی در کشورهای مختلف به‌وجود آید. از این‌رو، بررسی رویکردهای بانکداری اسلامی و ابزارهای مالی و خدمات بانکداری اسلامی و استفاده از تجارب سایر کشورهای اسلامی نقش مهمی در گسترش و رونق بانکداری اسلامی و تحول نظام بانکداری ایران خواهد داشت.

در این مقاله رویکردها، روش‌ها و ابزارهای پولی و مالی مربوط به تجهیز و تخصیص منابع در نظام بانکداری کشورهای منتخب مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: ابزارهای مالی، صکوک، مدیریت نقدینگی، ابزارهای مالی اسلامی، تجهیز منابع کشورهای اسلامی

مقدمه

اگر نگاهی به تاریخچه تشکیل مؤسسات مالی داشته باشیم می‌توان گفت نخستین مؤسسه مالی اسلامی، مؤسسه دارال‌مال اسلامی است که در سال ۱۹۸۱ در ژنو تأسیس شد. این مؤسسه در مناطق و کشورهای مختلف جهان به بررسی نظام مالی و بانکداری آن‌ها پرداخت که بحرین، سنگال، گینه، نیجریه، سودان، سوئیس، امارات متحده عربی و انگلیس از این جمله‌اند. اگر چه فعالیت اصلی همه نظام‌های مالی اسلامی بدون ربا مشترک است و آن حذف ربا از عملیات بانکی است؛ اما فرآیندهای اجرایی که هر یک از کشورها و بانک‌های بدون ربا انتخاب کرده‌اند، با یکدیگر متفاوت است. این باعث شده است الگوهای مختلفی از بانکداری بدون ربا پا به عرصه وجود بگذارند. مدیریت نقدینگی، در تمام نهادهای مالی و اقتصادی کشورهای مختلف بسیار حائز اهمیت است. مطالعه موضوع مدیریت نقدینگی نه تنها یک موضوع اساسی، بلکه موضوعی بسیار پیچیده نیز هست. عدم مدیریت صحیح نقدینگی می‌تواند آثار و پی‌آمدهایی مانند سقوط نظام بانکی و حتی نظام مالی داشته باشد. بسیاری از مشکلات بانک‌ها به مشکلات مدیریت نقدینگی آن‌ها باز می‌گردد. به‌همین دلیل است که قانون‌گذاران به موقعیت و وضعیت نقدینگی نهادهای مالی بسیار حساس‌اند و بر تقویت چارچوب نقدینگی بانک‌ها تکیه می‌کنند. برای نظام‌های مالی اسلامی، مدیریت نقدینگی از طریق نظام بانکی آن‌ها به طریق جذب منابع بسیار حائز اهمیت است، زیرا بسیاری از ابزارهای مالی مرسوم موجود که برای مدیریت نقدینگی به کار می‌رود، مبتنی بر نرخ بهره هستند و از نظر فقهی کاربردپذیر نیستند. اخیراً، ابزارهای مالی جدیدی از قبیل سکوک^۱ توسط برخی از دانشمندان مسلمان معرفی شده‌اند. در این راستا بازار مالی بین‌المللی اسلامی^۲ تشکیل شده که مأموریت آن ایجاد و گسترش بازار دست دوم فعال برای ابزارهای مالی اسلامی است تا مدیریت نقدینگی را برای نهادهای مالی اسلامی تسهیل کند. این مقاله تلاش می‌کند تا ضمن تبیین جنبه‌های اصلی مدیریت نقدینگی در برخی نظام‌های مالی اسلامی به مدیریت تجهیز و تخصیص منابع از طریق بانک‌های اسلامی بپردازد.

^۱ Sukuk

^۲ Islamic

۱- پیشینه تحقیق

به منظور نیل به اهداف مدیریت نقدینگی در بانکداری اسلامی، تاکنون تحقیقات خوبی صورت گرفته است که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

دیواندری و همکاران در مقاله «طراحی مدل پیش‌بینی در مدیریت نقدینگی نهادهای مالی در چارچوب نظام بانکداری بدون ربا با استفاده از شبکه‌های عصبی» از میزان الگوی پیش‌بینی منابع و مصارف به‌عنوان الگوی عملیاتی خود استفاده کرده‌اند. [۱] خواجه حق‌وردی و امیدی در مقاله «نقش بانک‌ها در انتشار اوراق قرضه اسلامی صکوک» به تأثیر بانک‌ها در انتشار صکوک اشاره کرده و از روش انتشار این اوراق در ایران بهره گرفته‌اند. [۲] سوری و وصال در مقاله «روش‌های نوین تأمین مالی و مدیریت نقدینگی در بانک» ابزارهای رایج مدیریت نقدینگی در بانک‌های سنتی را معرفی کرده و به بررسی ابزارهای مدیریت نقدینگی در بانک‌های اسلامی پرداخته‌اند [۳]. گروه مطالعات و مدیریت ریسک بانک اقتصاد نوین در کتاب «مدیریت دارایی بدهی و ریسک نقدینگی در مؤسسات مالی»، ضمن اشاره به ضرورت مدیریت نقدینگی در بانک‌ها، روش‌های مدیریت نقدینگی و نظریه‌های مربوط به آن را به تفصیل مورد بررسی قرار داده‌اند. کتاب «ابزارهای مالی اسلامی برای مدیریت مازاد نقدینگی در کوتاه‌مدت» ابتدا از ضرورت مدیریت نقدینگی در بانکداری اسلامی سخن گفته، سپس ابزارهای مدیریت نقدینگی در بانکداری متعارف را نقد کرده و به‌ویژگی‌های ابزارهای مالی اسلامی کوتاه‌مدت و ضرورت‌های آن پرداخته است. [۴] بختیاری در مقاله «روش‌های مؤثر مدیریت نقدینگی در بانک‌ها» نخست به اصول لازم برای استقرار مدیریت نقدینگی در بانک‌ها اشاره کرده و سپس به‌ویژگی‌های دارایی‌های نقدشونده و بدهی‌ها در بانک‌ها پرداخته است. در ادامه، با معرفی برخی از ابزارهای تأمین نقدینگی در بانک‌ها، الگوهای مدیریت نقدینگی را بررسی کرده است. [۵] سلیمانی در مقاله «زیربنای سازمانی لازم جهت مدیریت نقدینگی در بانکداری اسلامی» ابتدا چالش‌های مدیریت نقدینگی در بانک‌های اسلامی را بررسی کرده و سپس به نهادی مدیریت نقدینگی از جمله بازار پول

بین بانکی و بازار مالی بین‌المللی اسلامی^۱ پرداخته است. [۶] او همچنین به تجربه بعضی کشورهای اسلامی در این زمینه اشاره کرده است. می‌توان گفت تحقیقات گوناگونی در زمینه مدیریت نقدینگی وجود دارد، لیکن هنوز خلأ علمی مرتبط با ابزارهای مدیریت نقدینگی و ارائه راهکارهای مناسب در بانکداری اسلامی احساس می‌شود. این پژوهش با ارائه این ابزارها در قالب یک بسته متناسب با انواع نیازهای نقدینگی در بانکداری اسلامی، از پژوهش‌های یادشده متمایز است.

۲-۱- مدیریت نقدینگی

مدیریت نقدینگی در بانک‌ها به معنای توانایی بانک برای ایفای تعهدات مالی خود در طول زمان است. مفهوم ریسک نقدینگی بیانگر توان بانک در تأمین منابع مالی کافی برای تحقق تعهدات آن است که این امر به نوبه خود بستگی به توان بانک در جذب سپرده دارد. بنابراین مدیریت نقدینگی از جمله مهم‌ترین اقدام‌های بانک است. در بانکداری اسلامی مانند هر نوع بانکداری دیگر، باید میان نیازهای نقدی بانک با تعهدات آن هماهنگی وجود داشته باشد تا بتواند در رقابت با رقبای خود ادامه دهد. اما در این میان، ربا سبب شده که موضوع مدیریت نقدینگی در بانک‌های اسلامی با پیچیدگی خاصی روبه‌رو شود. از دیدگاه بانکداری اسلامی، مدیریت نقدینگی به توانایی بانک در تجهیز برنامه‌ریزی شده منابع و تأمین تقاضاهای موجه اطلاق می‌شود. در نظام بانکداری سنتی، بازار بین بانکی توسعه یافته و ابزارهای مالی بسیاری در اختیار بانک‌هاست. به گونه‌ای که در بازارهای پولی بین بانکی، ابزارهای مالی با ویژگی‌های بسیار متفاوت وجود دارند. دسترسی به بازارهای پولی بین بانکی، اختیارات بسیاری به بانک‌های سنتی برای استقراض و تعدیل جریان نقدی کوتاه‌مدت، ارائه می‌کند. از سوی دیگر، بازار ابزارهای مالی، خود به منبع مهمی برای مدیریت نقدینگی تبدیل شده‌اند. به گونه‌ای که بانک‌های سنتی می‌توانند برای مدیریت نقدینگی خود، به آن‌ها تکیه کنند. در بانکداری اسلامی، ابزارهای مالی باید مبتنی بر دارایی باشند. بنابراین به بازار اوراق بدهی (اوراق قرضه)

^۱ IIFM: International Islamic Financial Market

بیش تر ارتباط می‌یابند، لیکن مشکل آنجاست که به سختی می‌توان از بازار اوراق قرضه اسلامی نام برد که بتواند در سطح بین‌المللی و جهانی فعالیت کند. مدیریت نقدینگی بانکی شامل پیش‌بینی نیازهای نقدینگی و تأمین آن‌ها با حداقل هزینه ممکن است. [۷]

اصولاً، در نظام بانکداری سنتی بانک‌ها می‌توانند برای نیازهای کوتاه‌مدت و پوشش وام‌های سررسید شده خود، به بازار پول بین بانکی مراجعه کنند. افزون بر آن، زمانی که این‌گونه بانک‌ها با کمبود جریان نقدی در بازار بین بانکی، روبه‌رو شوند، می‌توانند پرتفویی را از اوراق بهادار قابل عرضه به بازار را تشکیل دهند تا بتوانند به‌هنگام نیاز آن را به‌سرعت نقد کنند. این روش و سازوکار سنتی مدیریت نقدینگی، که اصطلاحاً به آن بازار بین بانکی یا بازار بانکی دست دوم گفته می‌شود، همگی مبتنی بر بهره‌هستند و بنابراین نمی‌توانند در بانک‌های اسلامی مورد استفاده قرار گیرند. [۸]

۳- نقدینگی در بانکداری اسلامی

برخی کارشناسان معتقداند، برای هدایت نقدینگی به‌سمت تولید، بدون آنکه نرخ پول افزایش پیدا کند، باید تناسبی بین سهم بازار سرمایه و بازار پول در تجهیز منابع وجود داشته باشد، هم‌اکنون سهم بازار سرمایه در تجهیز منابع در حدود ۸ درصد است و بخش عمده‌ای از تجهیز توسط بازار پول صورت می‌گیرد، در حالی که در دنیا سهم بازار سرمایه در این زمینه بیش از ۳۰ درصد است. به‌طور کلی، بانک‌های اسلامی، به‌ویژه در خاورمیانه با فزونی نقدینگی روبه‌رو هستند. نتایج یکی از مطالعات اخیر بیانگر آن است که نهادهای مالی اسلامی نسبت به نهادهای مالی سنتی، ۵۰ درصد بیش‌تر نقدینگی دارند. در این مطالعه از ۱۳/۶ میلیارد دلار دارایی‌های بانک‌های اسلامی، ۶/۳ میلیارد دلار آن در دارایی‌های با قدرت نقدشوندگی زیاد قرار دارد. [۹]

این فزونی نقدینگی به‌معنای آن است که این دارایی‌های نقد، اصولاً بازدهی ندارند و یا اینکه بازدهی آن‌ها بسیار کم است. از این‌رو استفاده از ابزارهای مالی نوین مبتنی بر نظام اسلامی بسیار ضروری و حایز اهمیت است. هم‌اکنون در بانکداری اسلامی، صکوک به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای بانکداری اسلامی شناخته می‌شود.

۱-۳- انتشار صکوک

صکوک از جمله مهم‌ترین ابزارهای مالی اسلامی است که در چند سال اخیر منتشر و در میان کشورهای اسلامی و نیز در سطح بین‌المللی از مقبولیت و پذیرش چشمگیری برخوردار شده است. صکوک گواهی‌هایی است با ارزش اسمی یکسان که پس از اتمام عملیات پذیره‌نویسی، بیانگر پرداخت مبلغ اسمی مندرج در آن توسط خریدار به ناشر است و دارنده آن مالک یک یا مجموعه‌ای از دارایی‌ها، منافع حاصل از دارایی و یا ذی‌نفع یک پروژه یا یک فعالیت سرمایه‌گذاری خاص می‌شود. صکوک انواع مختلفی دارد که مهم‌ترین و رایج‌ترین آن‌ها، صکوک اجاره، سلم، استصناع، مشارکت، مرابحه و مضاربه است. همچنین می‌توان صکوک را به دو گروه ابزار حقوق صاحبان سهام و ابزار بدهی تقسیم کرد. بر این اساس صکوک اجاره، سلم، استصناع و مرابحه زیر مجموعه ابزار بدهی و صکوک مشارکت و مضاربه زیر مجموعه ابزار حقوق صاحبان سهام قرار می‌گیرند.

الف- صکوک اجاره: نوعی صکوک سرمایه‌گذاری است که بیانگر مالکیت واحدهای سرمایه‌گذاری با ارزش برابر از دارایی‌های بادوام فیزیکی‌ای هستند که به یک قرارداد اجاره، پیوند خورده است.

ب- صکوک سلم: که در آن فروشنده بهای کالا را پیشاپیش به صورت نقد دریافت می‌کند و در مقابل تعهد می‌کند که کالای مشخص شده را در تاریخ معینی در آینده به خریدار تحویل دهد. بنابراین پرداخت وجه، نقداً (آنی) انجام می‌شود، لیکن تحویل کالا برای مدت مشخصی به تعویق می‌افتد.

ج- صکوک استصناع: منظور از استصناع، خرید کالایی است که طبق سفارش خریدار تهیه می‌شود. صکوک استصناع، اسناد و گواهی‌های دارای ارزش یکسان هستند و برای تجمیع وجوه لازم برای ساخت کالایی استفاده می‌شوند که تحت تملک دارنده صکوک است. ناشر صکوک استصناع، تولیدکننده کالا است. پذیره‌نویس آن، خریداران کالای مورد نظر و وجوه جمع‌آوری شده، هزینه ساخت کالا می‌شود.

د- صکوک مرابحه: نوعی صکوک سرمایه‌گذاری است که بیانگر مالکیت واحدهای سرمایه‌گذاری با ارزش برابر از یک کالای مرابحه است و برای تأمین مالی کالای مرابحه

منتشر می‌شود. در این صکوک، ناشر صکوک، فروشنده کالای مباحه به حساب می‌آید؛ پذیره‌نویس، خریدار کالا (مالک کالای مباحه) و وجوه دریافتی نیز هزینه خرید کالا به حساب می‌آید. صکوک مباحه قابل معامله در بازار ثانویه نیست. [۱۰]

ه- صکوک مضاربه: گواهی‌هایی که نشان‌دهندهٔ پروژه‌ها یا فعالیت‌هایی هستند که براساس قرارداد مضاربه مدیریت می‌شوند و طبق سازوکار معرفی یکی از طرفین به-عنوان مضارب برای مدیریت عملیات، صورت می‌گیرد. صکوک مضاربه برای استفاده از مشارکت عموم در طرح‌های بزرگ سرمایه‌گذاری کاربرد دارد.

و- صکوک مشارکت: اسناد و گواهی‌های دارای ارزش یکسان هستند و برای تجمیع وجوه لازم برای راه‌اندازی طرح‌های جدید، توسعه طرح‌های موجود یا تامین مالی کسب و کارهای مبتنی بر مشارکت استفاده می‌شود. دارندگان صکوک به میزان سهم خود از مشارکت، مالک طرح یا دارایی‌های آن می‌شوند. صکوک مشارکت را می‌توان در بازارهای دست دوم مورد معامله قرار داد.

۴- بازار بین بانکی اسلامی و مدیریت نقدینگی

از آنجایی که ابزارهای موجود در بازار بین بانکی سنتی قابل استفاده برای بانک‌های اسلامی نیستند، با این وجود تلاش‌های زیادی انجام گرفته تا بتوان ابزارهای مشابهی را برای بانکداری اسلامی طراحی کرد. می‌توان سه گزینه برای بانک‌های اسلامی پیشنهاد کرد، تا بانک‌های اسلامی بتوانند همانند بانک‌های سنتی، تفاهم‌نامه‌هایی با سایر بانک‌ها برای بهره‌مندی از تسهیلات تأمین مالی مشترک، البته در چارچوب مشارکت در سود و زیان، منعقد کنند.

- بانک‌هایی که نسبت به دیگران بیش‌تر به منابع نیاز دارند، می‌توانند در این موافقت‌نامه‌ها مشارکت کنند. این امر به آن‌ها این امکان را می‌دهد که از منابع مازاد به‌خوبی بهره‌گیرند و به‌هنگام نیاز، نقدینگی آن‌ها مدیریت شده و در دارایی‌ها و بدهی‌های کوتاه‌مدت آن‌ها، توازن برقرار شود.

- در شرایطی که به‌طور کامل امکان استفاده از گزینه فوق در مقطع خاصی وجود نداشته باشد، ترتیب‌های همکاری بین بانکی می‌تواند صورت گیرد.
- بانک‌ها می‌توانند ذخیره مشترکی در بانک مرکزی ایجاد کنند تا زمینه همکاری مشترک فراهم شود. [۱۱]

۵- زیرساخت‌های لازم برای مدیریت نقدینگی

مشکلاتی که نهادهای مالی اسلامی با آن روبه‌رو بودند، سبب شد که بانک‌های مرکزی کشورهای مالزی، اندونزی برونئی، بحرین، سودان و بانک توسعه اسلامی گردهم جمع شوند و در صدد برآیند که برای رهایی صنعت مالی اسلامی از این مشکلات، پاسخی بیابند. در این ارتباط، تأسیس بازار مالی بین‌المللی اسلامی پیشنهاد شد.

۵-۱- بازار مالی بین‌المللی اسلامی

به‌منظور پاسخگویی به مشکلات نهادهای مالی کشورهای اسلامی، موافقت‌نامه‌ای مبنی بر تأسیس بازار مالی بین‌المللی اسلامی در نوامبر ۲۰۰۱ توسط بانک‌های مرکزی مالزی، بحرین، اندونزی، سودان و رئیس بانک توسعه اسلامی به امضاء رسید. اهداف اصلی این موافقت‌نامه بقرار زیر است:

اول- تلاش در ایجاد و توسعه بازار مالی بین‌المللی منطبق بر اصول و قوانین فقهی

دوم- ارائه تمهیداتی برای مدیریت نقدینگی بانک‌های اسلامی

سوم- گسترش بازار دست دوم فعال

چهارم- ایجاد محیطی که نهادهای مالی اسلامی و غیراسلامی را به مشارکت فعال در بازار دست دوم تشویق کند.

از این‌رو، بازار مالی اسلامی بین‌المللی به‌عنوان نقطه عطفی برای هماهنگی تفاسیر فقهی در بازار مالی جهانی عمل کرده و فاصله میان تفاسیر و تعابیر مختلف فقهی را پر می‌کند. این امر با معرفی و تأیید ابزارهای مالی اسلامی ارائه شده توسط نهادهای مالی به‌وسیله پژوهشگران اسلامی انجام خواهد شد. این موضوع سبب می‌شود که ابزارهای مالی که به‌عنوان مثال در مالزی رایج شده در خاورمیانه و یا برعکس مورد قبول قرار گیرد.

بازار مالی بین‌المللی اسلامی همچنین به هماهنگی میان نهادهای مالی اسلامی در سطح جهانی کمک می‌کند. این امر، اشاره به مشکل ناآگاهی از امکانات و فرصت‌های سرمایه‌گذاری جذاب در سایر بازارها دارد.

۲-۵- پیشرفت‌های اخیر در مدیریت نقدینگی در بازارهای مالی اسلامی

برخی انواع ابزارهای مالی به شکل صکوک یا اوراق قرضه اسلامی، اخیراً معرفی شده است. این ابزارها به تأمین مالی پروژه‌های بلندمدت، گسترش زیرساخت‌ها، توسعه بازار سرمایه اسلامی و ارائه ابزارهای مدیریت نقدینگی کمک می‌کند که از آن جمله به موارد زیر می‌توان اشاره کرد:

۱-۲-۵- صکوک دولت بحرین

کشور بحرین از جمله کشورهای اسلامی است که اخیراً از ابزارهای مالی منطبق بر نظام اسلامی استفاده می‌کند. آژانس پول بحرین اخیراً ابزارهای مالی جدیدی را به منظور تعمیق بازار مالی و افزایش نقدینگی آن طراحی و مورد استفاده قرار داده است. یکی از آن ابزارهای مالی، اسناد دولتی کوتاه‌مدت است که آن را "سلم" نامگذاری کرده‌اند و سررسید ۹۱ روزه دارد. این ابزار مبتنی بر دارایی است. آلومینیوم دارایی قرارداد سلم است. دولت بحرین آلومینیوم را به خریدار می‌فروشد و به جای پرداخت فوری، دولت بحرین تعهد می‌کند تا در تاریخ معینی در آینده، توسط بانک اسلامی، مقدار خاصی آلومینیوم عرضه کند. هم‌زمان، بانک اسلامی از دولت بحرین، به عنوان عامل، می‌خواهد که به هنگام عرضه آلومینیوم، توزیع آن را از طریق کانال‌های توزیع بانک، توزیع کند. [۱۲]

جدول شماره ۱: صکوک سلم بحرین

کشور	ناشر	نوع	ارزش	سررسید
بحرین	آژانس پولی بحرین	صکوک سلم تا سال ۲۰۰۳ ۲۳ بار منتشر شده است	۶۲۵ میلیون دلار	۹۱ روزه

از جمله ابزارهای مالی دیگر در بازار مالی بحرین، معرفی صکوک اجاره است. از زمان معرفی آن یعنی اوت ۲۰۰۲، تاکنون ۹ بار صکوک اجاره به ارزش ۱ میلیارد دلار منتشر شده است. کل مقدار صکوک اجاره که در این ۹ دوره منتشر شده است، خریداری شده‌اند. این امر بیانگر نقدینگی بسیار زیاد در بازار و نیز تقاضای بالا برای ابزارهای مالی اسلامی است. گر چه برخی از این ابزارهای مالی تنها برای بازار داخلی منتشر شدند، لیکن صکوک اجاره‌ای که برای بازار منطقه‌ای خاورمیانه و بازارهای بین‌المللی نیز منتشر شده‌اند، نیز همگی به فروش رفته‌اند.

جدول شماره ۳: صکوک اجاره بحرین

کشور	ناشر	نوع	ارزش	سررسید
بحرین	آژانس پولی بحرین	صکوک اجاره (۱)	۱۰۰ میلیون دلار	۴ سپتامبر ۲۰۰۶
بحرین	آژانس پولی بحرین	صکوک اجاره (۲)	۷۰ میلیون دلار	۲۷ ژانویه ۲۰۰۵
بحرین	آژانس پولی بحرین	صکوک اجاره (۳)	۸۰ میلیون دلار	۲۹ اوت ۲۰۰۷
بحرین	آژانس پولی بحرین	صکوک اجاره (۴)	۵۰ میلیون دلار	۱۹ نوامبر ۲۰۰۵
بحرین	آژانس پولی بحرین	صکوک اجاره (۵)	۸۰ میلیون دلار	۲۷ اوت ۲۰۰۷
بحرین	آژانس پولی بحرین	صکوک اجاره (۶)	۱۰۰ میلیون دلار	۲ آوریل ۲۰۰۸
بحرین	آژانس پولی بحرین	صکوک اجاره (۷)	۲۵۰ میلیون دلار	می ۲۰۰۸
بحرین	آژانس پولی بحرین	صکوک اجاره (۸)	۲۰۰ میلیون دلار	می ۲۰۰۸
بحرین	آژانس پولی بحرین	صکوک اجاره (۹)	۴۰ میلیون دلار	می ۲۰۱۳

۲-۲-۵- صکوک بین‌المللی مالزی

یکی دیگر از ابزارهای مالی با نوآوری مالی، صکوک بین‌المللی مالزی بود که نخستین بار به ارزش ۶۰۰ میلیون دلار در ماه ژوئن سال ۲۰۰۲ منتشر شد. این ابزار مالی، در واقع به‌منزله نخستین انتشار این ابزار مالی در سطح بین‌المللی نیز بود. زیرا هدف‌گذاری آن نه تنها سرمایه‌گذاران اسلامی شرق آسیا، بلکه سرمایه‌گذاران سنتی در اروپا، آسیا و آمریکا نیز بود. این اوراق، در بورس اوراق بهادار لوکزامبورگ نیز پذیرفته شد.

نکته جالب توجه آن است که پنج نهاد مالی اصلی در خاور دور علاوه بر سه نهاد مالی در آسیا، در این ارتباط فعال هستند.

صکوک جهانی مالزی نخستین بار با در نظر گرفتن موازین شرعی توسط کمیته نظارتی بازار مالی بین‌المللی اسلامی منتشر شد. در مجموع، ۵۱ سرمایه‌گذار در سرمایه‌گذاری شرکت کردند که از آن میان ۲۷ سرمایه‌گذار، جدیداً به بازار اعتباری مالزی وارد شده بودند. از نظر جغرافیایی، ۵۱ درصد از اوراق در خاورمیانه و ۳۰ درصد به سرمایه‌گذاران آسیایی در آسیا فروش رفت. این حقیقت که تعداد زیادی از سرمایه‌گذاران خاورمیانه، در این بازار مشارکت کرده و برای رشد بازار سرمایه و افزایش همکاری‌های کشورهای اسلامی از طریق ابزارهای مالی قابل پذیرش جهانی، تلاش کردند، نویددهنده تحقق یکی از مهم‌ترین اهداف بازار مالی بین‌المللی اسلامی بوده است. از دیگر اوراق بهادار در قالب و شکل اوراق قرضه اسلامی، صکوک مالزی به ارزش ۱۵۰ میلیون بود که در بورس بین‌المللی لابوان^۱ پذیرفته شد. این صکوک اجاره، درجه BBB+ را از شرکت رتبه‌بندی کننده مالزی، دریافت کرد. [۱۲]

جدول شماره ۴: صکوک اجاره بین‌المللی مالزی

کشور	ناشر	نوع	ارزش	سررسید
مالزی	وزارت دارایی مالزی	صکوک اجاره اسلامی جهانی	۶۰۰ میلیون دلار	ژوئن ۲۰۰۷
مالزی	Kumplan GuthrieBhd	صکوک اجاره سری A	۵۰ میلیون دلار	۲۰۰۴
مالزی	Kumplan GuthrieBhd	صکوک اجاره سری B	۱۰۰ میلیون دلار	۲۰۰۶

۳-۲-۵- گواهی تراست بانک توسعه اسلامی

بانک توسعه اسلامی در اوت سال ۲۰۰۳، در حدود ۴۰۰ میلیون دلار صکوک اسلامی را توسط STSL^۲ منتشر کرد. شرکت اسلامی توسعه بخش خصوصی، با خرید دارایی از بانک توسعه اسلامی و فروش آن به قیمت ارزش دارایی خالص (NAV) به

^۱ LIFE: Lobuan International Financial Exchange

^۲ STSL: Solidarity Trust Services Limited

(STSL)، نقش واسطه را ایفا کرد. بانک توسعه اسلامی ارزش این اوراق را تضمین کرده است.

این اوراق بهادار از نظر ناشر، تضمین کننده و ساختار ابداعی آن، ترکیبی از تبدیل به اوراق بهادار کردن^۱ قراردادهای اجاره، مرابحه و استصناع است که از آن میان حداقل ۵۱ درصد آن اجاره دارایی هاست.

دارندگان این گواهی‌ها، سود تقسیم شده را به صورت ادواری دریافت می کنند. شرکت Citigroup Global Machetes به عنوان بازارساز، برای این اوراق که با رتبه AAA، S&P، AA و فیچ درجه بندی شده اند، فعالیت می کند.

جدول شماره ۵: گواهی تراست بانک توسعه اسلامی

کشور	ناشر	نوع	ارزش	سررسید
نهادهای چند منظوره	STSL تضمین کننده (بانک توسعه اسلامی)	ترکیبی از اجاره، مرابحه و صکوک استصناع با حداقل ۵۱ درصد اجاره (صکوک)	۴۰۰ میلیون دلار	جولای ۲۰۰۸

۴-۲-۵- صکوک بین المللی قطر

دولت قطر در اکتبر سال ۲۰۰۳ اقدام به انتشار ۷۰۰ میلیون دلار از این اوراق کرد که سررسید آن برای سال ۲۰۱۰ بود.

صکوک بین المللی قطر به عنوان یک ابزار مالی خاص در قطر به وجود آمد. این نخستین تجربه قطر در انتشار اوراق قرضه اسلامی بین المللی است که دولت آن را عرضه کرد. SPP این اوراق را با درجه A⁺ درجه بندی کرده است و HSBC بازارسازی آن را برعهده دارد. همان گونه که مشاهده می شود، گرچه در سال ۲۰۰۲، میزان انتشار صکوک به حدود ۱ میلیارد دلار می رسید؛ لیکن در پایان سال ۲۰۰۶ میزان انتشار آن به ۱۲ میلیارد دلار بالغ

¹ Securitization

شده است. هر چند میزان انتشار آن در مقایسه با بازار جهانی اوراق قرضه چندان زیاد نیست، اما نرخ رشد آن بسیار زیاد است. ناشران نخستین این اوراق، بیش تر دولت‌ها بودند. لیکن بیش‌ترین ناشران در حال حاضر شرکت‌ها و بخش خصوصی هستند که مایل‌اند در بازار مالی اسلامی فعالیت کنند و به‌نظر می‌رسد که این بازار برای تأمین مالی فعالیت‌های اقتصادی چشم‌انداز خوبی را ترسیم می‌کند. جدول شماره ۶ مشخصات مهم‌ترین صکوک منتشره را تا پایان سال ۲۰۰۶ ارائه می‌کند. بالاترین میزان پذیرهنویسی این اوراق، مربوط به شرکت هواپیمایی داخلی امارات عربی متحده بوده است که برای تأمین مالی توسعه فرودگاه بین‌المللی خود، اقدام به انتشار صکوک به میزان ۷۵۰ میلیون دلار کرد.

جدول شماره ۶: مهم‌ترین صکوک منتشر شده تا پایان سال ۲۰۰۶

نام صکوک	نوع	میزان (میلیون دلار)	سررسید (سال)	قیمت‌گذاری
مالزی	شرکت	۱۵۰	۵	نرخ شناور
مالزی	دولت	۵۰۰	۷	نرخ شناور
قطر	دولت	۷۰۰	۷	نرخ شناور
تبرید	شرکت	۱۵۰	۵	نرخ شناور
منفعت مکه	شرکت	۳۹۰	۲۴	نرخ شناور
ساکسونی آلمان	دولت	۱۰۰	۵	نرخ شناور
امارات	شرکت	۷۵۰	۵	نرخ شناور
سیتارا	شرکت	۳۶۰	۵	نرخ ثابت بر سود
سودان	دولت	۶	۲	نرخ ثابت بر سود
بانک توسعه اسلامی	شرکت	۴۰۰	۵	نرخ ثابت بر بازده
بحرین	دولت	۱۰۰	۵	نرخ ثابت
بحرین	دولت	۷۰	۵	نرخ ثابت
بحرین	دولت	۸۰	۳	نرخ ثابت
بحرین	دولت	۵۰	۵	نرخ ثابت
بحرین	دولت	۸۰	۳	نرخ ثابت
بحرین	دولت	۲۵۰	۵	نرخ ثابت
بحرین	دولت	۲۰۰	۵	نرخ شناور
بحرین	دولت	۴۰	۱۰	نرخ ثابت

۶- برخی ابزارهای مالی اسلامی در نظام بانکداری ایران

اقتصاد کشور برای هم‌گرایی با اقتصاد جهانی نیازمند برخورداری از راهکارهای مشخص و دقیق و ابزارهای مناسب و کاراست.

همان‌گونه که در ادبیات نوین توسعه اقتصادی مطرح شده است، توسعه بازار مالی در فرآیند گذار مورد اشاره، نقش کلیدی را ایفا می‌کند. بیان دیگر در پیشبرد اهداف توسعه اقتصاد کشور، توسعه بازار مالی در ابزار و ساختار، از مباحثی است که باید در قالب نظام بانکداری بدون ربا و همگرا با ابزارهای مالی جهان پیشرفته به‌صورت کاملاً تخصصی و با دقت نظر مورد توجه قرار گیرد. طبیعی است که در این فرآیند بانک مرکزی، شبکه بانکی و بازار سرمایه کشور با چالش‌های متعددی روبه‌رو شوند که از آن میان می‌توان به طراحی ابزارهای مالی متنوع اشاره کرد.

به‌طور کلی از زمان تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا تاکنون، تحولات اندکی در زمینه ابزارهای مالی تجهیز منابع و اعطای تسهیلات صورت گرفته است. پس به‌منظور تجهیز بهتر منابع و تأمین کارآمد منابع مالی بخش‌های اقتصاد با توجه به تحولات شگرف پیش آمده در جهان، لازم است نسبت به معرفی ابزارهای نوین بانکی اقدام شود. بدیهی است عدم استفاده و به‌کارگیری نوآوری‌های مالی و نیز عدم معرفی محصولات جدید مالی، موجب فاصله عمیق و وسیع نظام بانکی کشور از وضعیت موجود جهان و نیز کشورهای اسلامی شده و فرآیند تجهیز و تخصیص منابع را به شکلی غیربهبوده در خواهد آورد. این در حالی است که در چند دهه اخیر در زمینه تجهیز منابع و اعطای تسهیلات و همچنین ابزارهای سیاست پولی و شیوه‌های اعمال، اجرا و نظارت بر سیاست‌ها در جهان، به‌ویژه کشورهای اسلامی، تحولات عمده‌ای روی داده است. از این رو بررسی این ابزارها و انتخاب ابزارهای جدید که با ساختار پولی و بانکی کشور سازگار باشد، ضروری به‌نظر می‌رسد. از این رو لازم است با ایجاد تنوع در ابزارهای مالی جدید تجهیز منابع، امکان افزایش کارایی در زمینه تجهیز منابع فراهم شود.

در ارتباط با شیوه‌های اعطای تسهیلات بانکی، تجهیز منابع و تأمین مالی نیز تحولات بسیاری در جهان صورت گرفته که لازم است آن‌ها نیز مورد توجه قرار گیرد.

امروزه این امور در قالب ابزارهای مختلف با ریسک، بازدهی و سررسید متفاوت صورت می‌گیرد. بررسی شیوه‌های نوین استفاده از آن‌ها در نظام مالی ایران، می‌تواند به افزایش کارایی نظام مالی کشور کمک ویژه‌ای کند.

در حال حاضر در ایران، مدیریت نقدینگی در نظام بانکی کشور به‌شکل کارآمد صورت نمی‌گیرد. این مهم به‌دلیل نبود ابزارهای مالی متنوع و با سررسیدهای متفاوت است. افزون بر آن به‌دلیل ساختار بازار سرمایه کشور، داد و ستد دست دوم ابزارهای مالی موجود نیز از کارایی لازم، برخوردار نیست.

شایان ذکر است پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در تاریخ ۱۷ خرداد ماه ۱۳۵۸، براساس مصوبه شورای انقلاب «برای حفظ حقوق و سرمایه‌های ملی و به‌کار انداختن چرخ‌های تولیدی کشور و تضمین سپرده‌های مردم در بانک‌ها»، بانک‌های ایران ملی اعلام شد. سپس به‌منظور حذف کامل بهره از نظام بانکی، بعد از مطالعات و کوشش‌های بسیار، در شهریور ماه ۱۳۶۲، لایحه قانونی عملیات بانکی بدون ربا به تصویب نهایی رسید و بر آن اساس فعالیت‌های نظام بانکی ایران پس از اجرای این قانون، دست‌خوش تحولات عمده‌ای گردید.

براساس این قانون، سپرده‌ها در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به‌شرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه‌گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله مورد استفاده قرار می‌گیرند و منافع حاصل از عملیات مذکور، براساس قرارداد منعقد، متناسب با مدت و مبالغ سپرده‌های سرمایه‌گذاری و رعایت سهم منابع بانک به نسبت مدت و مبلغ در کل وجوه به‌کار گرفته شده در این عملیات، تقسیم می‌شود.

در زیر به اختصار، قراردادهای مختلف اسلامی که به‌موجب آئین‌نامه‌های مصوب در نظام بانکی کشور به‌کار می‌رود، تعریف می‌شود:

اول - مضاربه قرارداد تجاری است که بین بانک و شخص حقیقی یا حقوقی دیگر برای اجرای امور تجاری منعقد می‌شود. در این قرارداد، بانک عهده‌دار تأمین تمام منابع (سرمایه) لازم و طرف دیگر عهده‌دار کار برای اجرای امور تجارت می‌شود. بانک که

عهده‌دار تأمین منابع (سرمایه) است مضارب و طرف دیگر که عهده‌دار امور تجاری می‌شود عامل نامیده می‌شود».

دوم - «مزارعه، قراردادی است که به‌موجب آن، بانک زمینی را که مالک آن بوده و یا به هر عنوان، مجاز در تصرف و بهره‌برداری از آن است، برای مدت معینی به شخص حقیقی و یا حقوقی دهد که آن را زراعت کرده و حاصل را تقسیم کنند. بانک «مزارع» و طرف دیگر «عامل» نامیده می‌شود».

سوم - «مشارکت مدنی عبارت است از درآمیختن سرمایه نقدی یا جنسی، متعلق به اشخاص حقیقی و یا حقوقی متعدد به‌نحو مشاع به‌منظور انتفاع، طبق قرارداد، مشارکت مدنی توسط بانک‌ها تنها به‌منظور ایجاد تسهیلات لازم برای فعالیت‌های تولیدی، بازرگانی و خدماتی، مجاز خواهد بود».

چهارم - «مشارکت حقوقی عبارت است از تأمین قسمتی از سرمایه شرکت‌های سهامی جدید و یا خرید قسمتی از سهام شرکت‌های سهامی موجود توسط بانک».

پنجم - «سرمایه‌گذاری مستقیم عبارت است از تأمین سرمایه لازم برای اجرای طرح‌های تولیدی و یا عمرانی انتفاعی توسط یک یا چند بانک بدون مشارکت اشخاص حقیقی یا حقوقی دیگر».

ششم - «معامله سلف عبارت است از پیش‌خرید نقدی محصولات تولیدی به قیمت معین. بانک‌ها می‌توانند به‌منظور ایجاد تسهیلات لازم برای امور تولیدی مبادرت به پیش‌خرید محصولات واحدهای تولیدی کنند».

هفتم - «قرض‌الحسنه اعطائی عقدی است که به‌موجب آن یکی از طرفین (قرض‌دهنده) مقدار معینی از مال خود را به طرف دیگر (قرض‌گیرنده) تملیک می‌کند، مشروط بر اینکه قرض‌گیرنده مثل و یا در صورت عدم امکان، قیمت آن را به قرض‌دهنده رد کند. بانک‌ها می‌توانند به‌منظور ایجاد تسهیلات لازم در امور تولیدی، خدماتی و یا جهت رفع احتیاج‌های ضروری براساس مقررات با تنظیم قرارداد، تسهیلات قرض‌الحسنه پرداخت کنند».

هشتم - «اجاره به شرط تملیک عقد اجاره ایست که در آن شرط شده باشد مستأجر در پایان مدت اجاره، عین مستأجره را در صورت عمل به شرایط مندرج در قرارداد مالک گردد. بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت امور تولیدی مسکن و خدمات، مبادرت به معاملات اجاره به شرط تملیک نمایند».

نهم - «مساقات معامله ایست که بین صاحب درخت و امثال آن عامل در مقابل حصه مشاع معین در ثمره واقع می‌شود. ثمره اعم است از میوه، برگ و گل و غیره، بانک‌ها می‌توانند به منظور افزایش بهره‌وری و تولید محصولات کشاورزی، درختان مثمری را که مالک عین و یا منفعت آن‌ها بوده و یا به هر عنوان مجاز در تصرف آن‌ها باشند به مساقات بدهند».

دهم - «جعاله عبارت است از التزام شخص به ادای عوض (مبلغ) در مقابل عملی مشخص. طرفی که عمل را انجام می‌دهد «عامل» و طرفی که تعهد پرداخت اجرت (کارمزد) را می‌کند «جاعل» و مبلغ پرداختنی به عامل را «جعل» یا عوض می‌نامند. بانک‌ها می‌توانند عملیات مجاز بانکی را از طریق جعاله انجام دهند».

یازدهم - «فروش اقساطی، منظور از فروش اقساطی عبارت است از واگذاری عین به بهای معلوم به غیر به ترتیبی که تمام یا قسمتی از بهای مزبور به اقساط مساوی یا غیرمساوی در سررسید یا سررسیدهای معینی دریافت شود. بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای استفاده امور تولیدی و خدماتی مواد اولیه، لوازم یدکی و ابزار کار و ماشین‌آلات مورد نیاز واحدهای تولیدی را براساس درخواست کتبی و تعهد متقاضیان مبنی بر خرید، خریداری و به صورت اقساطی به آن‌ها به فروش رسانند».

همچنین در امر مسکن نیز بانک‌ها می‌توانند واحدهای مسکونی ارزان قیمت را که مستقیماً از طریق اعطای هر یک از انواع تسهیلات بانکی توسط آن‌ها احداث شده باشد منحصراً بنا به درخواست و تعهد کتبی متقاضی مبنی بر خرید این گونه واحدها، به صورت اقساطی به آنان به فروش برسانند».

همان گونه که مشاهده می‌شود از یک سو در نظام مالی ایران، ابزارهای مالی از تنوع و کارآمدی لازم برخوردار نیستند، از این رو عمده وظیفه تجهیز و تخصیص منابع برعهده بانک‌هاست. از سوی دیگر، به دلیل مشکلات ساختاری بازار سرمایه، داد و ستد دست دوم ابزارهای مالی، مانند اوراق مشارکت، نیز دست‌خوش نوسان‌های زیادی است. از این رو بانک‌ها باید هر دو وظیفه بازار پول و بازار سرمایه را به انجام رسانند، تسهیلات کوتاه‌مدت و بلندمدت ارائه کنند و همچنین در سرمایه‌گذاری‌های عظیم، شرکت کنند. این در حالی است که به دلیل مشکلات و ابهام‌هایی که همچنان در حوزه تئوریک و نیز اجرایی ابزارهای مالی در بانکداری بدون ربای کشور وجود دارد، نظام بانکداری موجود در ایران هنوز نتوانسته نقش و جایگاه مورد انتظار را در نظام مالی کشور، به‌ویژه در ارتباط با مدیریت نقدینگی، ایفا کند. [۱۲]

۷- تجهیز منابع پولی در بانکداری اسلامی

تجهیز منابع پولی از همان ابتدا که بشر به زندگی اجتماعی روی آورد و داد و ستد مبادله کالا را شروع کرد آغاز شد و همواره اصلی‌ترین وظیفه نظام بانکی بوده است. بدین ترتیب بانک‌ها سپرده‌های مازاد در دسترس مردم را جمع‌آوری می‌کردند و با دادن وام به افراد نیازمند وظیفه سنتی خود، یعنی واسطه‌گری را میان سپرده‌گذاران و وام‌گیرندگان ایفا می‌کردند. در عصر حاضر مؤسسات مالی و بانک‌ها برای تجهیز منابع مالی نیاز به تغییرات اساسی در محصولات و خدمات خود دارند و با خدمات ساده و ساختار سنتی بانکداری واسطه‌گری نمی‌توانند در عرصه‌های جهانی به تجهیز منابع بپردازند. در بانکداری نوین، بانک‌ها در زمینه‌های مالی غیربانکی خدمات متعددی به مشتریان ارائه می‌دهند و ارائه خدمات نوین مانند بانکداری سرمایه‌گذاری، انجام امور بیمه و مسکن و تولید باعث شده منابع جدیدی به بانک‌ها سرازیر شود و در واقع در بانکداری نوین، بخش عمده‌ای از منابع از طریق فعالیت‌های غیربانکی به دست می‌آید. (۱۳)

در نظام بانکی ایران تجهیز منابع با توجه قوانین بانکداری اسلامی از دو طریق انجام می‌شود:

اول- از طریق جذب سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری و پس‌انداز، که منابع مالکانه نامیده می‌شوند.

دوم- (از طریق جذب سپرده‌های مدت‌دار)، که منابع وکالتی نامیده می‌شوند. (۱۴)

۸- عوامل سازمانی مؤثر بر جذب منابع

در یک تقسیم‌بندی کلی عوامل مؤثر بر جذب منابع بانکی را می‌توان به دو دسته عوامل درون‌سازمانی و برون‌سازمانی تقسیم کرد. عوامل برون‌سازمانی عوامل غیرقابل کنترل مدیریت بانک است و عواملی مانند نرخ تورم، نرخ رشد عرضه پول، درآمد ملی، رشد اقتصادی، نرخ رشد تولید ناخالص داخلی و سیاست‌های بانک مرکزی را شامل می‌شود. عوامل درون‌سازمانی را در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان به عوامل خدماتی، عوامل مالی، عوامل ارتباطی و انسانی، عوامل فیزیکی و عوامل وابستگی سازمانی تقسیم کرد. در ادامه هر یک از عوامل به‌طور مختصر تبیین می‌شود (۱۵).

اول- عوامل خدماتی

الف- تنوع خدمات بانکی

ب- کیفیت خدمات بانکی

ج- خدمات بانکداری الکترونیکی

د- مهارت‌های تخصصی کارکنان

دوم- عوامل مالی

الف- تسهیلات پرداختی

ب- نرخ سود پرداختی به سپرده‌ها

ج- جوایز پرداختی به سپرده‌گذاران قرض‌الحسنه

سوم- عوامل ارتباطی و انسانی

الف- تبلیغات

ب- رفتار و نحوه برخورد کارکنان بانک با مشتریان

ج- اطلاع‌رسانی مناسب و ارائه آموزش به مشتریان

د- ویژگی‌های فردی مناسب کارکنان

چهارم- عوامل و شرایط فیزیکی

الف- محل استقرار شعب بانک

ب- تعداد شعب بانک

ج- طراحی و زیبایی فضای داخلی و خارجی شعب

د- امکانات فیزیکی شعب بانک

پنجم- عوامل وابستگی سازمانی

الف- پرداخت حقوق و مزایای کارکنان سازمان تأمین اجتماعی توسط بانک رفاه

ب- پرداخت حقوق و مزایای بازنشستگان سازمان تأمین اجتماعی توسط بانک رفاه

ج- دریافت عواید سازمان تأمین اجتماعی توسط بانک رفاه

۹- روش‌های تأمین مالی اسلامی در نظام بانکداری کشورهای منتخب

۹-۱- مالزی

در نظام بانکداری اسلامی مالزی، در بانک‌ها در استفاده از منابع مالی برای اعطای تسهیلات متنوع به متقاضیان دارای اختیار بیش‌تری بوده و می‌توانند کلیه وجوه حاصل از عقود ودیعه (جاری و پس‌انداز) را به صلاحدید خود مورد توجه قرار دهند و تنها محدودیت آن‌ها رعایت تأمین مالی با اصول شریعت اسلامی هست. از سوی دیگر عقد مضاربه به‌کار گرفته شده در حساب‌های سرمایه‌گذاری دارای معنای وسیع‌تری است و به مصارف بازرگانی و محدودیت زمانی کوتاه‌مدت محدود نمی‌شود. منابع مالی مورد نیاز نظام بانکداری اسلامی مالزی، از نظر شکل شرعی به دو دسته عمده تقسیم می‌شود:

اول- حساب‌های منطبق بر عقد ودیعه که شامل حساب‌های جاری و پس‌انداز است.

دوم- حساب‌های منطبق بر عقد مضاربه که حساب‌های سرمایه‌گذاری است.

در ادامه به معرفی هر یک از حساب‌های موجود در نظام بانکداری اسلامی مالزی خواهیم پرداخت.

۹-۱-۱- حساب جاری

این حساب براساس عقد ودیعه پذیرفته می‌شود و در آن‌ها سپرده‌گذاران به بانک اجازه می‌دهند تا از تمام یا بخشی از وجوه در مواردی که بانک صلاح می‌داند، استفاده کند. از سوی دیگر سپرده‌گذاران این اطمینان را دارند تا هر زمان که لازم باشد، بتوانند از حساب خود برداشت کنند. بانک نیز مختار است تا به‌منظور جلب سپرده‌گذاران و نیز تشویق آن‌ها به نگهداری از حساب جاری، براساس مفهوم اسلامی "هبه" مبالغی را به‌عنوان بازده حساب جاری به دارندگان آن پرداخت کند، لیکن این بازده الزامی نبوده و دارای نرخ از پیش تعیین نشده‌ای است.

۹-۱-۲- حساب پس‌انداز

این حساب براساس عقد ودیعه بوده و در آن‌ها سپرده‌گذاران به بانک این اختیار را می‌دهند تا از تمام یا بخشی از وجوه، به صلاحدید بانک، استفاده کنند و در مقابل بانک باز پرداخت تمام یا بخشی از وجوه سپرده‌گذاری شده را تضمین می‌کند. در این نوع حساب نیز بانک می‌تواند مبالغی را به‌عنوان بازده حساب به دارندگان آن به‌عنوان سیاست جلب و نگهداری حساب‌ها و براساس مفهوم هبه پرداخت کند.

۹-۱-۳- حساب سرمایه‌گذاری عام

سپرده‌گذاری در این حساب براساس عقد مضاربه شکل می‌گیرد و سپرده‌گذار به هیچ‌عنوان نمی‌تواند در سرمایه‌گذاری انجام شده دخالت کند. بانک می‌تواند وجوه حاصل از این حساب‌ها را در سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت، میان‌مدت یا درازمدت سرمایه‌گذاری کند. سود حاصل از آن نیز براساس نسبت‌های از پیش تعیین شده تقسیم می‌شود و در صورت بروز زیان، سپرده‌گذاران ناگزیر از پذیرش تمام آن خواهند بود، مگر آنکه زیان حاصل ناشی از غفلت یا سوء مدیریت بانک باشد. برای افتتاح حساب یک حداقل مبلغ برای سپرده‌گذاری لازم است که از طرف واحد بانکداری اسلامی به وی اطلاع داده می‌شود.

حساب‌های سرمایه‌گذاری عام دارای ویژگی‌های زیر است:

اول- این حساب‌ها به‌صورت انفرادی یا مشترک قابل افتتاح هستند.

دوم- مبلغ لازم برای افتتاح حساب می‌تواند به صورت نقد، چک یا حواله وجه از حساب‌های پس‌انداز یا جاری باشد که در هر صورت پس از وصول وجه افتتاح حساب انجام می‌پذیرد.

سوم- پس از افتتاح حساب، گواهی صادر می‌شود که در هر مرحله از عملیات بستن یا تمدید حساب مورد نیاز خواهد بود. بستن حساب پیش از سررسید، در زمان سررسید و پس از سررسید میسر است و چنانچه حساب به‌هنگام یا پس از سررسید بسته شود، سپرده‌گذاران اصل سپرده را به همراه سهم سود خود دریافت می‌کنند و اگر کم‌تر از یک‌ماه از افتتاح حساب سپری شده باشد، هیچ سودی به آن‌ها تعلق نخواهد گرفت. برای زمان‌های بیش از یک ماه بخشی از سود قابل قبول را می‌توان به سپرده‌گذاران پرداخت کرد.

۹-۱-۴- حساب‌های سرمایه‌گذاری خاص

ویژگی این حساب از نظر عمل و نوع عقد مبنا، مانند حساب سرمایه‌گذاری عام بوده و سپرده‌گذاران قادرند تا سرمایه‌گذاری وجوهشان را در پروژه‌های معین یا بخش اقتصادی خاص مشخص کنند. نرخ‌های سود برای انواع مختلف سپرده‌ها براساس سود تحقق یافته تعیین می‌شود. پس از تعیین این نرخ و اعلام آن، هر شعبه نسبت به محاسبه سود سپرده‌گذارانش اقدام می‌کند.

۹-۲- پاکستان

حساب‌های جاری، سپرده‌های پس‌انداز، سپرده‌های ثابت، سرمایه‌گذاری و سایر انواع سپرده‌ها، شیوه‌هایی هستند که برای تجهیز منابع پولی در پاکستان به کار می‌روند. سپرده‌های سرمایه‌گذاری مهم‌ترین منبع مالی برای بانک‌ها هستند. این‌گونه سپرده‌ها بیش‌تر به سهام شرکت‌ها شباهت دارند تا به سپرده‌های معمولی مدت‌دار و پس‌انداز. بانکی که سپرده‌های سرمایه‌گذاری را ارائه می‌کند، هیچ تضمینی برای ارزش یا مبلغ اسمی سپرده‌ها در نظر نمی‌گیرد و نرخ بازده ثابتی نیز برای آن‌ها تعیین نمی‌کند. در عوض با سپرده‌گذار به شیوه‌ای رفتار می‌شود که گویی سهام‌دار بانک است و بنابراین، استحقاق آن را دارد که

در سود به‌دست آمده برای بانک سهیم شود. سپرده‌های معاملاتی نوع دیگری از سپرده‌ها هستند که همان‌طور که از نامشان مشهود است به‌طور مستقیم به معاملات و پرداخت‌ها مربوط می‌شوند و آن‌ها را می‌توان معادل سپرده‌های دیداری در نظام‌های بانکداری سنتی دانست. اگر چه بانک ارزش یا مبلغ اسمی این نوع سپرده را تضمین می‌کند، لیکن به‌دلیل شکل بدهی، بهره‌ای بابت آن پرداخت نمی‌کند. بانک‌ها می‌بایست خدمات متنوعی را به صاحبان سپرده‌های معاملاتی عرضه کنند که مهم‌ترین آن‌ها تسهیلات استفاده از چک است. به‌طور کلی منابع مالی که از این طریق تجهیز می‌شود، نمی‌تواند برای سرمایه‌گذاری سودآور توسط بانک‌ها مورد استفاده قرار گیرد. از این‌رو بانک‌ها باید کارمزدی بابت عرضه کردن این‌گونه خدمات به‌منظور پوشش هزینه‌های اداری نگهداری این نوع حساب‌ها از صاحبان سپرده دریافت کنند. در پاکستان، بانک مرکزی دامنه سود بانک‌ها و مؤسسات اعتباری تخصصی که می‌بایست در عملیات وام‌دهی خود بر پایه روش‌های تأمین مالی در امور تجاری و سرمایه‌گذاری عمل کنند را تعیین می‌کند (۱۶).

۳-۹- کویت

نظام بانکداری کویت به‌منظور تجهیز منابع مالی خود از سپرده‌های غیرسرمایه‌گذاری و سپرده‌های سرمایه‌گذاری استفاده می‌کند.

۱-۳-۹- سپرده‌های غیرسرمایه‌گذاری

سپرده‌های غیرسرمایه‌گذاری شامل حساب جاری می‌باشد که به دو شکل انفرادی (شخصی) و مشترک (عام) تقسیم می‌شود.

الف- حساب جاری: این نوع حساب براساس عقد ودیعه پذیرفته می‌شود. به این سپرده‌ها سودی تعلق نمی‌گیرد و براساس اصول شریعت اسلامی به‌عنوان قرض‌الحسنه از مشتریان به بانک گرفته می‌شود. براساس این حساب، بانک بخشی از وجوه سپرده‌گذاران را برحسب تقاضا به مشتریان خود ارائه می‌دهد و برای سرمایه‌گذاری این وجوه نیازی به اجازه صاحبان آن ندارد و در مقابل بازپرداخت وجوه سپرده‌گذاری شده را تضمین

می‌کند؛ به طوری که سود و زیان آن مربوط به بانک می‌باشد و از سوی دیگر، در برگیرنده ریسک ناشی از زیان نیز نیستند.

۲-۳-۹- سپرده‌های سرمایه‌گذاری

سپرده‌های سرمایه‌گذاری شامل سپرده‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت، سپرده‌های سرمایه‌گذاری کوتاه مدت و سپرده‌های پس‌انداز هستند.

الف- حساب پس‌انداز: این نوع سپرده‌های پس‌انداز برای مدت زمان نامحدودی معتبر هستند و با هدف توسعه پس‌انداز و سرمایه‌گذاری به وجود آمده است. براساس این حساب، بانک بخشی از وجوه مشتریان را با صلاحدید خود براساس عقد مضاربه و قانونی سرمایه‌گذاری می‌کند، به طوری که نسبتی از سود سالانه به دست آمده از سرمایه‌گذاری براساس اصول شریعت اسلامی میان صاحبان پول (صاحب حساب) و عاملان (بانک) براساس میزان توافق شده، تقسیم می‌شود. حداقل میزان سپرده گذاری در این حساب، ۱۰۰ دینار کویتی است و برداشت و انتقال موجودی توسط صاحب و یا صاحبان حساب و بدون استفاده از چک امکان‌پذیر است.

ب- حساب سپرده سرمایه‌گذاری: بانکداری کویت انواع مختلف سپرده‌گذاری را برای مشتریانی پیشنهاد می‌کند که در پی بازگشت قطعی پول‌شان هستند. در حساب سپرده‌گذاری کوثر حداقل مبلغ سپرده سرمایه‌گذاری ۱۰ هزار دینار کویتی است که در مقابل این مبلغ، گواهی تحت عنوان گواهی سپرده به مشتری داده می‌شود که در آن مبلغ سرمایه‌گذاری شده، تاریخ و مدت سرمایه‌گذاری را نشان می‌دهد. این سپرده برای یک دوره مالی یک ساله است و به صورت خودکار برای دوره مشابه تمدید می‌شود.

۴-۹- بحرین

بانک‌های اسلامی در بحرین از طریق حساب‌های سرمایه‌گذاری، حساب‌های پس‌انداز و حساب‌های جاری به تجهیز منابع پولی خود می‌پردازند. این بانک‌ها حساب‌های سرمایه‌گذاری خود را به دو گروه حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود و حساب سرمایه‌گذاری نامحدود

تقسیم می‌کنند. در این بانک‌ها منظور از محدودیت تنها محدودیت زمانی نیست؛ بلکه آنچه در این جا حائز اهمیت است حقی است که مشتری در تعیین چگونگی مصرف و سرمایه‌گذاری سپرده‌هایش توسط بانک دارد. به عبارت دیگر حساب سرمایه‌گذاری نامحدود به گونه‌ای است که بانک محدودیتی از طرف دارنده حساب برای انتخاب نوع، مکان و چگونگی سرمایه‌گذاری ندارد. حال آنکه در سرمایه‌گذاری محدود این دارنده حساب است که برای بانک شرایطی همچون نوع و مکان و چگونگی سرمایه‌گذاری تعیین می‌کند. در واقع بانک در اینجا به عنوان عامل یا مضارب ایفای نقش می‌کند. بانک حساب‌های به صورت سرمایه‌گذاری نامحدود را به طور کامل منطبق با شریعت به کار می‌برد و حساب‌های محدود را به گونه‌ای سرمایه‌گذاری می‌کند که هیچ‌گونه مغایرتی با قواعد اسلام نداشته باشد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

به رغم آنکه برای حل مشکل نقدینگی بانک‌های اسلامی تاکنون کوشش‌های موفقیت‌آمیز متعددی در سطح بین‌المللی انجام گرفته، با وجود این هنوز راه بسیار طولانی برای حل مشکل مدیریت نقدینگی در بانک‌های اسلامی، وجود دارد. با تقویت همکاری میان کشورهای مسلمان، در زمینه حمایت از بانکداری اسلامی، می‌توان به حل این مشکل کمک کرد. این مهم با استفاده از نهادهای مالی موجود مانند نهادهای مالی بین‌المللی اسلامی، تسهیل و تسریع می‌شود. همزمان با آن، نیاز به همکاری نزدیک میان بازار مالی بین‌المللی اسلامی و بانک‌های مرکزی کشورهای اسلامی است. یکی از پیشنهادها، آن است که استفاده از این گونه ابزارهای مالی برای کشورهای عضو اجباری شود. پیشنهاد دیگر برای بانک‌های مرکزی است که ابزار مالی بازار مالی بین‌المللی اسلامی را، به عنوان ابزاری قابل قبول و مجاز در نظر می‌گیرند. افزون بر آن بانک‌های مرکزی کشورهای اسلامی همچنین می‌توانند صکوک را به عنوان بخشی از پرتفوی مدیریت ذخائر خود، در نظر گیرند.

بر این اساس می‌توان امیدوار بود که تقاضا برای ابزارهای مالی اسلامی در میان واسطه-گری‌های مالی افزایش یابد و از این رو بازار سرمایه اسلامی فعال شکل گیرد. به گونه‌ای که بتواند گزینه قابل قبولی برای بازارهای مالی سنتی در کشورهای اسلامی باشد. در این میان، انتظار آن است که ایران هم‌سو با سایر کشورهای اسلامی، در این زمینه گام‌های اساسی و مؤثری بردارد.

کتابنامه

- ۱- علی دیواندری و همکاران: طراحی مدل پیش‌بینی در مدیریت نقدینگی نهادهای مالی در چارچوب نظام بانکداری بدون ربا با استفاده از شبکه‌های عصبی، پیام مدیریت، شماره ۱۱ و ۱۲، ص ۲۳-۵۸، ۱۳۸۳.
- ۲- نادر خواجه حق وردی و امیر امیدی: نقش بانک‌ها در انتشار اوراق قرضه اسلامی صکوک، مجموعه مقالات هجدهمین همایش بانکداری اسلامی، تهران، مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران، ۱۳۸۶.
- ۳- داوود سوری و محمد وصال: روش‌های نوین تأمین مالی و مدیریت نقدینگی در بانک، مجموعه مقالات نوزدهمین سمینار بانکداری اسلامی، تهران، مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران، ص ۲۴۷-۲۳۱، ۱۳۷۸.
- ۴- گروه مطالعات ریسک بانک اقتصادنویین: مدیریت دارایی- بدهی و ریسک نقدینگی در مؤسسات مالی، ص ۱۳۹ و ثابتی کهنمویی، "طراحی و اجرای مدل بهینه نقدینگی بانک‌ها"، مجموعه مقالات هجدهمین همایش بانکداری اسلامی، ص ۴۹۲، ۱۳۸۷.
- ۵- حسن بختیاری: روش‌های مؤثر مدیریت نقدینگی در بانک‌ها، حسابرس، ش ۳۴، ص ۹۴-۸۶، ۱۳۸۵.
- ۶- محمد سلیمانی: زیربناهای سازمانی لازم جهت مدیریت نقدینگی در بانکداری اسلامی، نخستین همایش مالی اسلامی، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ص ۱۶۳-۱۴۷، ۱۳۸۶.

۷- معصومه ثابتی کهنمویی: *طراحی و اجرای مدل بهینه نقدینگی بانک‌ها*، مجموعه مقالات هجدهمین همایش بانکداری اسلامی، تهران، مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران، ۱۳۸۶.

۸- سید عباس موسویان و مجتبی کاوند: *مدیریت نقدینگی در بانکداری اسلامی*، معرفت اقتصادی سال دوم، شماره اول، پایپ سوم، ص ۳۵-۶۳، پاییز و زمستان، ۱۳۸۹.

۹- غلامرضا ارجمندی: *نقدینگی در بازار سرمایه*، اقتصاد ایران، شماره ۵۲۹۳، ۱۳۹۱.

۱۰- مهدی نجفی: *بررسی فرآیند تأمین مالی از طریق انتشار اوراق صکوک*، پایان- نامه کارشناسی ارشد دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۵.

۱۱- حمید پهلوان و سید روح الله رضوی: *اوراق صکوک، تعریف، انواع و ساختار، مدیریت پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی سازمان بورس و اوراق بهادار*، ۱۳۸۶.

۱۲- فیروزه عزیزی: *ابزارهای مالی کاربردپذیر در بازارهای مالی اسلامی*، همایش اقتصاد اسلامی و توسعه، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ۱۳۸۷.

۱۳- مهدی زری‌باف: *بانکداری نوین ضرورتی در خردنگرش بانکداری*، مجله تازه‌های اقتصاد، شماره ۱۰۲، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۲.

۱۴- علی اصغر هدایتی، حسن کلهر، علی اصغر سفری و محمود بهمنی: *عملیات بانکی داخلی ۲- تخصیص منابع*، چاپ نهم، تهران: انتشارات مؤسسه عالی آموزش بانکداری ایران، ۱۳۸۳.

۱۵- سعید دائی کریم زاده: *بررسی عوامل مؤثر بر تجهیز منابع بانکی: مطالعه موردی (شعب بانک رفاه شهر اصفهان)*.

۱۶- علی حسن زاده: *بررسی تطبیقی کارایی و عوامل مؤثر بر آن در نظام بانکداری اسلامی*، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۵.